

УКРАЇНСЬКА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ТЕЧІЙ МЕЖІ ХІХ – ХХ СТОРІЧ

Стаття посвящена обзору української періодическої печати, умовам и особенностям её возникновения в русле литературно-художественных исканий конца ХІХ – начала ХХ веков.

Ключевые слова: *украинство, периодическая печать, публицистика, эстетика, литературоведение, модернизм, культурология, «Украинская Хата».*

Стаття присвячена огляду української періодичної преси, умовам й особливостям її виникнення в річищі літературно-художніх пошуків кінця ХІХ – початку ХХ сторіч.

Ключові слова: *українство, періодична преса, публіцистика, естетика, літературознавство, модернізм, культурологія, „Українська Хата”.*

The article is devoted to the review of the Ukrainian periodicals, conditions and features of its occurrence on the ground of literary and art searches at the end of the ХІХ-th – at the beginnings of the ХХ-ty centuries.

Keywords: *Ukrainian, periodicals, publicism, an aesthetics, literary criticism, a modernism, culturelogic, «Ukrainian Hata».*

Протягом ХІХ століття українська література була просякнута ідеєю національної ідентичності. Пробудження національної свідомості спалахнуло найяскравіше в знаковій поезії Тараса Шевченка і продовжувало поширюватися, незважаючи на царські заборони українських (україномовних) публікацій від 1876, 1881, 1892 років. Ці заборони почалися ще за царя Петра І, коли з 1720 року в Україні не дозволялася публікація старих церковних книг. У 1876 році міністр царського уряду Валуєв «оповістив»: «Ніякої української мови не було, немає і бути не може» і на доказ цього у тому ж році видав закон, що не дозволяв друкувати українською мовою будь-які літературні праці. Внаслідок цього етнографи змушені були записувати народні українські пісні французькою мовою або латиною...

Останнє десятиліття ХІХ сторіччя принесло суттєві зміни в настрої втомленого тривалою глухою реакцією 80-х років українського громадянства. Зовнішні обставини не змінилися, але, відновлюючись після попереднього удару, життя суспільства помітно пожвавішало, і насамперед це відчувалося в Галичині та на Буковині. Полеміка радикалів і народовців, що розгорнулася на сторінках таких видань, як «Народ», «Житє і Слово», «Зоря», «Правда», «Буковина», «Батьківщина», поставила перед українцями питання громадсько-політичного характеру і змушувала переглянути теоретичні й практичні здобутки українства.

Дзеркалом українського життя того часу стали такі наддніпрянські видання, як «Хлібороб», «Громадська Думка», «Рада», «Село», «Засів», «Слово», «Дніпрові хвилі» та ін. Справу обстоювання суспільних та національно-культурних інтересів

українського громадянства в Російській імперії узяли на себе такі друковані органи в Москві та Петербурзі, як «Украинский вестник» і «Украинская жизнь». Представники українського письменства свідомо обрали роль захисників національної ідентичності, яка в концентрованій формі втілюється у мові й культурі. Проте частина з них стійко дотримувалася знайомих форм і стилів, адресованих широкому колу читачів, інша – модерністи – намагалася розширити межі національних кордонів і прагнула творити «мистецтво заради мистецтва». Розмаїття літературно-мистецьких течій початку ХХ сторіччя та широка теоретична полеміка, що розгорнулася в площині новітніх естетико-художніх концепцій, відбилася і в їхніх виданнях: «Літературно-Науковому Віснику», «Терновому Вінку», «Українській Хаті», «Новій Громаді», «Ілюстрованій Україні», «Дзвоні», «Основі», «Артистичному Віснику» та ін.

Літературне покоління 90-х років пішло шляхом того всебічного розвитку, тенденції до якого вже окреслилися раніше. Термін «українофільство» стало в цей час синонімом неглибокого розуміння українських потреб, компромісів та похлихливості й уособлювало риси протонародності, а нове письменство почало порушувати нові питання і збагатилося постатями М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Винниченка, Г. Хоткевича, Н. Кобринської, М. Вороного, М. Чернявського, В. Леонтовича, В. Щурата, Б. Лепкого, М. Яцкова та багатьох інших. Творчість українських письменників розвіювала культурне роз'єднання політичних частин єдиного народу і на початку ХХ сторіччя фактично знищила наявний кордон, працюючи для обох частин України. Для молодшої української науки «Наукове Товариство імені Шевченка», утворене 1893 року у Львові, стало тією важливою школою, у якій здобували теоретичну підготовку і виховання нові сили, що мали на меті працювати на поступі лише власної культури і науки.

Уже перші роки ХХ сторіччя ознаменувались загальним зворушенням і припливом нового інтересу до українства та українського письменства навіть на російській Україні, збільшенням українських видань. Після революції 1905 року в Росії та до офіційного скасування спеціальних для України цензурних законів від 1876, 1881, 1892 років і на підставі тимчасового закону про пресу від 24 листопада 1905 року (за даними С. Єфремова; П. Богацький у своїх спогадах датою прийняття закону називає 24 березня 1906 року) народжується українська періодична преса. Значна кількість тематичних видань того періоду, численні журнали, газети, часописи, серед яких більшість почала видаватися саме українською мовою, свідчить про суттєвий поступ українського літературознавства й критики.

Варто насамперед згадати єдину на всю Росію українську газету «**Кіевская Старина**», що існувала у Києві з 1882 року й почала, поруч з українською белетристикою, подавати принаймні російською мовою огляди й відомості з українського життя і письменства, перетворившись з наукового видання на актуальний, наскільки це було можливо під цензурним пресингом, орган сучасності, де вперше виступив один із найталановитіших письменників ХХ сторіччя Володимир Винниченко (у 1907 році газета була перейменована в «**Україну**» і в цьому ж році припинила своє існування); першу політичну, економічну й літературну газету українською мовою «**Громадська Думка**», далі – «**Рада**», що виходила з 1 січня 1906

до 1914 року в Києві шість разів на тиждень (редактор М. Павловський, видавець Є. Чикаленко); тижневу київську газету «Слово», у якій «ближчу участь» брали Л. Бич, С. Петлюра, Д. Пісчаний, М. Порш (редактор С. Петлюра, видавець О. Корольова); місячник «Нова Громада» за редакцією Б. Грінченка у Києві (1906–1907); селянський тижневик «Світова зірниця» (редактор-видавець І. Волошиновський); популярний журнал «Рідний край», започаткований 15 грудня 1905 року в Полтаві заходами місцевої громади, за редакцією М. Дмитрієва й Гр. Коваленка (у 1908 році журнал був перенесений його тодішньою редакторкою Оленою Пчілкою (О. Косач) до Києва, виходив чотири рази на місяць і містив статті про громадські справи, звістки з життя в Україні «й в інших сторонах», оповідання, п'єси для театру, вірші, господарські відомості, звістки про українські книжки, про театр й інше мистецтво, дописи, оповістки. До нього додавався ілюстрований місячний додаток «Молода Україна», проіснував до 1916 року); «Записки Українського Наукового Товариства в Києві» – часопис, що був адресований студентам, учням, народним учителям, видавався з 1908 року, пересилався у Росію та за кордон; велику столичну щоденну газету «Київські Вѣсти» із щотижневим ілюстрованим додатком «Київская Искра», де друкувалися статті й фейлетони на суспільні теми; щоденну газету «Київская мысль» також із щотижневим ілюстрованим додатком; професійний суспільно-педагогічний журнал «Народний Учитель» – виходив у Києві з 1906 року 20 разів на рік, його програма передбачала керівні статті з нагальних питань шкільної реформи, всебічну розробку питань професійного учительського побуту, науково-популярні статті з педагогіки, психології, шкільної гігієни та санітарії, питань позашкільної освіти (з 1908 року видавався з ілюстраціями).

Очевидно, що скасування довготривалої заборони на публікацію видань українською мовою спровокувало постання самостійної, надзвичайно різнопланової та чисельної української преси. Період штучно-примусового мовчання завершився фактично «вибухом» періодичних україномовних видань. Особливо про це свідчить значна кількість газет та журналів Галичини, Буковини, Львову й інших регіонів Західної України, що тривалий час перебували під домінуванням Австро-Угорської імперії та Польщі: «Житє і Слово» – щомісячний львівський вісник літератури, політики і науки (1894–1897), редактор Іван Франко, видавець Ольга Франко; місячник української молоді у Львові «Молода Україна» (1900–1902, вийшло 33 числа), що проголошував ідею самостійності України, сприяв рухові за її незалежність і був організатором таємних гуртків самоосвіти; «Будучність» – суспільно-політичний часопис для українсько-руського народу почав видаватися 15 червня 1899 року у Львові за редакцією докт. Є. Левицького, докт. В. Охримовича й художника та публіциста Ів. Труша; щоденна українська газета «Діло» (Австрія, Львів); радикальний політичний часопис «Громадський голос» (виходив у Львові двічі на тиждень); львівський літературно-науковий журнал «Будучина», який містив поезії, оповідання, драми, статті, переклади та ілюстрації й у роботі якого брали участь українські письменники з російської України, Галичини і Буковини; щоденна львівська газета «Руслан»; видання «Народний Часопис», у якому, крім українських

авторів, друкували переклади зі скарбівні світової літератури: М. Твена, П. Меріме, М. Фальконета та ін.; популярно-науковий ілюстрований тижневик-дитячий часопис **«Дзвінок»** (видавався у Львові); економіко-господарський місячник **«Економіст»** (Львів); гумористично-сатиричний часопис **«Зеркало»** (виходив двічі на місяць, видавався у Львові); ілюстрований часопис **«Народне Слово»** (виходив тричі на тиждень у Львові); щотижневий просвітницько-політичний і господарський ілюстрований часопис **«Основа»** (Львів); **«Народне Багатство»** – суспільно-економічний часопис, вісник хліборобських спілок на Буковині **«Селянська каса»** (Австрія, Чернівці); чернівецьке видання **«Народна справа»** (під патронатом адвоката Т. Галіпа); львівський педагогічний журнал **«Учитель»** (виходив двічі на місяць); львівський тижневик **«Свобода»**; щомісячний часопис **«Письмо з Просвіти»** – подавав «способи і дороги, якими наш народ може дійти до кращої долі, містив оповідання з минулого нашого й інших народів, подавав вісті про просвітницький і економічний рух серед нашого народу й інших культурних народів та інформував про всілякі здобутки людського духа» (видавався у Львові); щотижневий орган «для робочого люду» **«Земля і Воля»** (Львів); радикальний часопис **«Громадянин»** (виходив тричі на місяць у Чернівцях на Буковині); орган українсько-руського народного учительства **«Прапор»** (Галичина, Коломия); робітничий двотижневий журнал **«Борба»** (Буковина); двомісячний орган Вільної організації українського учительства на Буковині **«Каменярі»**; тижневий селянський часопис **«Хлопська правда»** (Галич, Коломия); українська газета **«Буковина»** (виходила тричі на тиждень у Чернівцях); політичний щотижневий часопис **«Подільське слово»** (Тернопіль, Галичина); видання **«Універсальна Бібліотека»** (започатковане в січні 1909 року, друкувало перекладні твори з усіх світових літератур і з усіх галузей людського знання, у тому числі вибрані твори української літератури, Львів); **«Записки Наукового Товариства імені Шевченка»** у Львові – науковий часопис, присвячений передовсім українській історії, філології та етнографії, видавався за редакцією М. Грушевського з 1894 року.

Незважаючи на стару практику, що не пускала до Росії закордонні видання, усе більше надходило з Галичини українських книжок, серед яких особливу роль відігравав місячник літератури, науки і громадського життя **«Літературно-Науковий Вістник»**, що, замість давнішої **«Зорі»** і Франкового **«Життя і Слова»**, почав видаватися з 1898 року у Львові **«Науковим Товариством імені Шевченка»**. Редакторами видання стали М. Грушевський, І. Франко та спочатку О. Маковей, а трохи згодом – В. Гнатюк. Досить вільно долаючи цензуру, він розповсюджувався по Україні, еднаючи навколо себе як уже знаних письменників по обидва боки кордону, так і нових митців, що лише починали свій шлях в українському письменстві. У 1907 році видавництво ЛНВ було перенесено до Києва (видавець М. Грушевський, редактор С. Веселовський).

Слід звернути увагу й на спеціальні видання, що виходили в центральних та східних регіонах України, а також української діаспори далекого зарубіжжя: щотижневий сільськогосподарський популярний журнал **«Хуторянин»** (існував з 1896 року, видавався Полтавською Спілкою сільського господарства, його головним

завданням була популяризація сільськогосподарських знань в масах населення); «Газету Гадячского Земства» (друкувалася тричі на тиждень); «Хльбороб» – сільськогосподарський ілюстрований двотижневик, який присвячувався поширенню практичних відомостей із сільського господарства серед селян і був пристосований до потреб сільського господарства Харківської та суміжних із нею областей інших губерній чорноземної смуги (видавався Харківською Спілкою сільського господарства при субсидії Харківського Губернського Земства, відповідальний редактор – агроном С. М. Кузнецов); щотижневу політичну, економічну й літературну газету «Николаевский Голос» (Миколаїв, Херсонська губернія); «Извѣстия» – двотижневий видання Обласної Земської Переселенської Організації (Полтава, Губернська Земська Управа); український незалежний радикальний часопис «Чорна Рада» (видавався з 1908 року у Відні двічі на місяць і, ставши осередком широких верств українського громадянства, вів «одверту боротьбу за з'єднання всіх щирих українців по обидва боки кордону для успішної праці над національно-культурним і економічним розвитком нашого народу»); український тижневий ілюстрований часопис у Канаді «Канадійський Фермер»; український часопис «Свобода» в Америці (друкувався щотижня); двотижневу українську газету «Зоря» в Бразилії; «Ukrainische rundschau» – український місячний часопис німецькою мовою.

Крім періодичних видань пореволюційних часів, виникали також книговидавництва: найперше з них у Києві – «Вік», яке постало ще в 1895 році, а в 1900 році утворило свою назву та видало епохальні три томи вибраних творів української літератури – поезії і прози, кілька альманахів. У цьому ж році вийшов у Києві ювілейний збірник українського письменства «Вік», що наочно показав зростання інтересу до письменства: більша частина видання розійшлася за передплатою і за півроку по книгарнях не залишилось жодного примірника. У серії «Українська бібліотека» видавництвом була надрукована значна кількість творів наших класиків, а в другому виданні цієї ж серії – близько сотні белетристичних і науково-популярних книжок, розрахованих на широкого читача. Товариство «Прогрес» у Києві завдяки своїй видавничій діяльності популяризувало твори таких корифеїв письменства, як І. Франко, М. Драгоманов, Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Костомаров, Д. Дорошенко та багатьох інших. Альманах «Терновий Вінок» (1908) – чи не перший літературний маніфест нового покоління українських письменників-модерністів й видання поетичної антології за сто літ «Українська Муза» (1908–1910) – принциповий та сміливий виклик «учорашньому дню» української літератури. Саме вони згуртували літературну молодь під прапором українського мистецького руху, позначеного надалі естетико-літературознавчим дискурсом у «Бджолі», «Будучності» і насамперед – літературно-критичному та громадському часописі «Українська Хата» (1909–1914), що став друкованим органом певної групи письменників, так званих модерністів, які в подальшому носили ім'я «хатян».

6 квітня (24 березня за старим стилем) 2009 року минуло сто років, як у Києві побачив світ перший номер журналу «Українська Хата». Це видання проіснувало до моменту проголошення І світової війни, а саме до 14 серпня 1914 року, коли першим

із тодішньої української преси було заборонено військовою владою Росії. Його провідного редактора Павла Богацького (1883–1962) було заарештовано та заслано в адміністративному порядку до Сибіру в Наримський край на увесь час війни. Та за п'ять з половиною років існування часопис «Українська Хата» встиг відіграти важливу роль в історії розвитку української літератури, публіцистики, журналістики. (У 1998 році в НДІ українознавства МОН України С. Денисюком (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор П. П. Кононенко) була захищена кандидатська дисертація, присвячена власне змісту, характеру й теоретичним проблемам часопису «Українська Хата».)

Видання «Українська Хата» призначалося «для широких верств українського громадянства, містило твори з красного письменства (поезії, оповідання, драми, нариси та ін.), науки і мистецтва; статті: історичні, публіцистичні, критичні та економічні; звідомлення про діяльність українських наукових, літературних і культурно-просвітницьких товариств тощо, звістки, дописи і статті про життя і потреби українського *студентства, учительства і жіноцтва*». Метою журналу було **«розбудження національної свідомості серед нашого суспільства і розвиток рідного письменства, штуки і культури»** (усі виділення залишено без змін. – І. В.). Крім оригінальних праць, як було заявлено в анонсі журналу, тут мали друкуватися «переклади і огляди із інших літератур», міститися портрети і малюнки [1].

Осередком видання, його ідейними натхненниками стали науковці, критики, публіцисти Микита Шаповал (М. Сріблянський), Павло Богацький, Микола Євшан, Гнат Хоткевич, Андрій Товкачевський. Поруч із ними, уже знайомими журналістами, на сторінках «Української Хати» виступали й молоді митці: П. Тичина, М. Рильський, В. Свідзинський, які лише розпочинали свою літературну кар'єру, а також друкувалися О. Кобилянська, М. Вороний, В. Винниченко, Гр. Коваленко, Ол. Коваленко, Хр. Алчевська, Н. Кибальчич, О. Олесь, Гр. Чупринка, М. Яцков, В. Пачовський, Дм. Донцов, М. Семенко, П. Христюк, Ів. Липа, Ів. Личко, В. Михайленко, А. Хомик, О. Неприцький-Грановський, В. Скрипник, Ю. Будяк, Юр. Сірий (Тищенко), С. Павленко, Я. Мамонтов, Я. Літинський, В. Самійленко, Тарас Франко, художники І. Шульга, М. Дяченко, Іван Їжакевич, фотограф С. Бурко. «Хатяни» перекладали М. Метерлінка, Е. Геккеля, К. Гамсуна, Ф. Куммера та ін.

Ілюстрований місячник «Українська Хата» сповідував радикальний напрям національного світогляду й визвольного руху в Україні. «Хатяни» обстоювали індивідуальність людини, протестували проти шаблонів й аскетизму, критикували обмеженість чуття й думки в усіх проявах сучасного українського буття, підносили «людину на повен зріст» із чітко вираженням і свідомим «національним обличчям». Культуротворчість була провідною ідеологією як у програмі «Української Хати», так і в напрацюванні основних чинників її естетичної концепції.

Як завжди влучно і містко охарактеризував Іван Франко особливості літературного процесу на межі XIX–XX сторіч у своїй роботі «З останніх десятиліть XIX в.» (1901), що вперше друкувалася у «Літературно-Науковому Вістнику»: «Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких

переворотів» [2, с. 471]. У цій студії митець-теоретик окреслив й визначальні тенденції розвитку та основні прикмети новітньої літератури, подаючи аналіз творчості А. Кримського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Л. Старицької, В. Стефаника («абсолютного пана форми»), В. Щурата, О. Маковея, В. Самійленка, М. Черемшини, М. Яцкова, Г. Хоткевича («поета, новеліста, критика і при тім кобзаря») та ін. Виходячи із цього, не тільки ліричну драму самого І. Франка «Зів'яле листя», а і його статті «Принципи і безпринципність» (1903), «Старе й нове в сучасній українській літературі» (1904) можна вважати виявленням модерністичного стилю в тому розумінні, що в центр уваги ним поставлено свідомість індивідуальності, – «людську душу», крізь призму якої розкривається, висвітлюється зовнішнє оточення. Поет-теоретик свідомо виводив свого ліричного героя за межі біологічного існування, занурюючи його як у ціннісно-смысловий контекст буття, так і в широку часово-просторову перспективу, у єдність зі світом.

Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя природним стає прагнення відтворити і зрозуміти людину в усій багатоманітності її внутрішніх «переходів та змагань», дослідити засобами інтроспекції найпотаємніші глибини її думок, вражень, почувань. Тому зрозуміло, що українські письменники й публіцисти поступово й органічно переходили від побутописання до психологізму, у їх народницькому світогляді відбувалися незворотні зміни. Епіцентр їх творів дедалі більше переміщувався від зображення до вираження, від «переживання» зовнішніх обставин до акумуляції ідей і настроїв особистості. Обов'язково слід враховувати і те, що літературний процес творять не тільки і, може, не стільки течії та групи, скільки творчі індивідуальності.

У своїй студії В. Агеєва підсумовує: «У ширшому розумінні терміном модернізм можна схарактеризувати той значний естетичний, художній перелом, що відбувся в українській літературі на рубежі століть. І тут важать не лише декларації окремих літературних груп, а незворотні зміни в усій естетичній свідомості, у творчості провідних митців доби, всі ті новаторські художні здобутки, що й визначили характер нової літературної епохи. Модернізм, зрозуміло, не можна розглядати поза певною сумою програмних його ідей. Але водночас не можна й обмежитися суто ідеологічними параметрами» [3, с. 6]. Таким чином, антипозитивістський, антиреалістичний, антинародницький характер модерністичних тенденцій в українській літературі на зламі століть проявлявся у першу чергу в прагненні «перезавантажити» традиційну естетичну систему, надавши їй здатності до глибшого символізування, образності, індивідуалістичності й чуттєвості.

Вагомий внесок у поширення новітніх літературно-критичних, художньо-мистецьких загальноєвропейських тенденцій кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя здійснено українською періодичною пресою. Найталановитіші її представники, що працювали над популяризацією наявних на той час літературно-мистецьких течій у відомих і доступних широкому загалу україномовних виданнях, і стали їх основними виразниками.

Література:

1. Українська Хата. – 1909. – № 1. – 48 с.
2. *Франко І. Я.* З останніх десятиліть ХІХ в. / І. Я. Франко // Повне зібрання творів / І. Я. Франко. – К., 1984. – Т. 41.
3. *Агеєва В.* Українська імпресіоністична проза / В. Агеєва. – К., 1994.